

Etika – 31. mart 2020.

PREDMET I PROBLEMI META-ETIKE

Posebna grana teorijske etike, koja je novijeg datuma, bavi se proučavanjem gnoseološkog (saznajnog) statusa moralnih odredbi "dobro" i "zlo", za razliku od tzv. "stvarnosnih odredbi". Njen je zadatak ispitivanje osobenosti etičkog suda, etičkog argumentisanja, načina dokazivanja i obrazlaganja u oblasti moralnih sudova, o značenju i saznajnom statusu moralnih atributa. To je meta-etika, ili kako je još zovu – gnoseologija morala. Ona se pita šta odlikuje jedan etički sud, za razliku od suda činjenica; da li mi u njima raspravljamo o činjenicama ili, pak, izražavamo svoja osećanja, namere, preporuke, itd.? Ili, takođe, mogu li moralni sudovi biti istiniti, odnosno lažni? Proučavanje ovih pitanja pripada imanentno meta-etici, jer se ona ne bavi etičkim teorijama već teorija o etici: dakle, ona ispituje šta je etika, koje se vrste i pravila argumentisanja u njoj koriste, na koji je način moguće da etički sudovi budu istiniti ili lažni, i da li postoji nešto što predstavlja njihov osnov.

Za primer ovakvog pristupa unutar meta-etike, navešćemo argumentaciju o mogućoj neodrživosti stroge razlike između činjeničkih i etičkih sudova, od strane Dž. Mura, koje je izneo u svojim *Principia Ethica*. On smatra da fundamentalni pojmovi etike ne mogu da budu definisani, i oni su "ne-prirodni". Pošto za njega upravo pojam "dobrog" (kasnije on ovom dodaje i drugi, isto tako fundamentalni, pojam dužnosti) predstavlja prvi i osnovni pojam, i ujedno fundamentalnu vrednost, sledi da je on nedefinljiv. I to ne bilo koji pojam "dobrog" (jer se isključuju tzv. "instrumentalna dobra" – ona koja se tiču ostvarenja neke druge vrednosti, drugačije, više, ili najviše), već upravo "intrinzično dobro", dobro po sebi, vrednost *per se*, koja se ne može obrazlagati i analizirati pomoću neke druge vrednosti. Primer za ovo je iskaz "održanje čovečanstva je vrednost po sebi". On kaže kako se ne radi o tome da mi nismo u stanju da o "dobru" bilo šta kažemo, niti da ga ne možemo saznati, zapravo intuitivno iskusiti, već da se ono ne može ni na šta svesti. I zato je ono "neprirodan kvalitet". Ova Murova razmatranja su važna zbog toga što ukazuju da se fundamentalni pojmovi etike ne mogu svesti na psihologiju, ili na neku drugu nauku, niti se mogu izvesti iz pojmova drugih nauka.

Prirodu etičkih sudova moguće je osvetliti i na osnovu dva značajna meta-etička pristupa: prema prvom, naši etički iskazi, kao sudovi vrednosti ne govore o tome da pojedinac koji ih izriče ima neko osećanje ili stav, jer bi tada predstavljali empirijske introspektivne iskaze psihologije, već da izražavaju osećanje ili stav, ili naredbu ili preporuku. Oni, dakle, ne tvrde kao istinu da neko treba nešto da učini, već drugome sugeriraju da to učini. Pošto ne iskazuju nikakvu tvrdnju, oni ne mogu biti ni istiniti ni lažni, već pre nalikuju na imperative, propise, odluke-izbore, naredbe i sl. Oni stoga nemaju nikakvu informativnu ili sazajnu funkciju, niti istinosnu vrednost kao takvu. Oni samo spoljašnjom formom liče na sudove, ali su u stvari samo imperativi, naredbe. U protivnom, ako bi analiza etičkih sudova nastojala da na svaki način potvrdi njihovu "istinitost", onda bi morala da ih tretira kao da opisuju psihološka stanja. U tom slučaju bi ovi iskazi pripadali psihologiji, ili se svodili na empirijske pojmove psihologije, a ne eminentno etičkog karaktera.

Drugi autori, pak, smatraju da etički sudovi i nisu pravi sudovi, ali nisu ni imperativi i eksklamacije, već nešto između. Oni su *sui generis*. I to zato što, iako nemaju saznavnu vrednost, onaj koji ih izriče jeste u stanju da navede dobre ili loše razloge za izabrano delovanje, i da time ne samo obrazloži svoj postupak, već i da sugerira da i drugi tako postupe. Pristalice ovog stanovišta (Č. Stivenson, S. Stojanović) smatraju da mi nismo u stanju da damo logički podršku našim etičkim sudovima.

SAVREMENE META-ETIČKE TEORIJE

Postoji nekoliko glavnih meta-etičkih pravaca: realizam, naturalizam, emotivizam, subjektivizam, intuicionizam, relativizam, preskriptivizam, imperativizam, itd.

Realizam: Prema realizmu, postoji na neki način objektivna moralna stvarnost: stoga, prema ovom stanovištu, moralnost je nešto objektivno. Prema njemu, takođe, moralnost nas snabdeva razlozima za delovanje. Ali uobičajena slika ljudske psihologije nam sugerira da imati razlog za delovanje nužno zahteva još i želju, a ove opet izgledaju kao da su subjektivne, u smislu da želje jedne osobe nisu i želje druge osobe. Ovo je jedna inherentna teškoća realizma.

Naturalizam: Dobro je kvalitet koji se može saznati i opisati, budući da postoji *sui generis*. Drugim rečima, arhetip moralnih vrednosti – dobro – može se definisati u određenjima jezika sudova stvarnosti, i to tako što će se iscrpno ustanoviti njegove karakteristike. Kognitivni status dobra omogućava da se ono može opisati, konstatovati poput činjenice posebne vrste. Istovremeno, pošto ova teorija pretpostavlja mogućnost racionalne analize moralnih vrednosti, ona je *kognitivistička*. Moralno relevantne stavove možemo određivati kao istinite ili lažne. Najpoznatija naturalistička teorija jeste utilitarizam. Po njemu je stanje sreće najveće dobro. Etički valjani stavovi su oni koji traže najveću sreću za najveći broj ljudi (*načelo distributivne pravičnosti*). Shodno tome, "najveća sreća", koja je u posedu jednog agenta, treba da se raspodeli na najveći broj moralnih agenata. Ukupna suma blagostanja ostaje ista, ali je samo pravično raspodeljena. Poput intuicionista, naturalisti, dakle, veruju da moralni sudovi mogu biti istiniti ili lažni, kao i da oni mogu biti saznati; ali, za razliku od intuicionista, oni ne smatraju da postoje bilo kakve moralne činjenice ili svojstva, koji se mogu intuitivno saznati. Umesto toga, oni smatraju da se dobrota ili ispravnost mogu poistovetiti, ili svesti na neka druga svojstva (sreću, možda i Božiju volju, da uzmemo dva sasvim različita primera). Oni su, međutim, otvoreni za prigovor tzv. "naturalističke pogreške", tj. da se vrednosti izvode iz činjenica.

Emotivizam: Suprotno naturalizmu, ova teorija tvrdi da moralno relevantni iskazi niti postižu saznanje, niti opisuju moralne vrednosti, već su samo ekspresionistička utelovljenja moralnog agenta. Prema ovoj teoriji, prava namera etički relevantnih stavova jeste da utiču na druge moralne agente. Moralni sudovi se izraz osećanja koji treba da utiče na druge moralne agente, oni sugeriraju šta da se radi. Moralno relevantni stavovi su iskazi o stanju onih koji ih donose, a ne predikativni stavovi o stanju neke stvari. Shodno tome, "nikad ne mogu doneti pogrešan etički sud, osim ako pogrešim u izražavanju svojih osećanja". Ako je emotivizam ispravna teorija, onda se svako ima povoditi za svojim osećanjima, a kako su ova posve kontigentna i heterogena, to je sve dozvoljeno. Neki se od ove zamerke brane tako što skreću pažnju da je emotivizam samo meta-etička teorija koja ne može učiniti da sve bude ili ne bude dozvoljeno, baš onako kao što crtač geografskih karata ne može uništiti teritoriju: meta-etika samo utvrđuje značenje etičkih stavova.

Subjektivizam: Postoje rasprostranjena gledišta da je moralnost nešto što je "subjektivno", dakle, da ne postoje moralne činjenice, pa otuda niko u moralnim sudovima ne greši, odnosno, svako postupa ispravno. Dakle, ovo stanovište smatra da je jedno moralno stanovište isto tako dobro kao i neko drugo, budući da pojedinci u moralnim sudovima samo izražavaju svoja osećanja

o nekom moralnom pitanju, a ona ne mogu biti više ili manje, ili uopšte istinita ili lažna. Među filozofima, termin "subjektivizam" se obično primenjuje na niz etičkih teorija koje osporavaju da moralno propitivanje ikada može da dovede do objektivne istine.

Intuicionizam: Intuicionizam zastupa stanovište da iskazi o moralnom delovanju mogu da budu objektivno istiniti ili lažni, a da mi možemo da saznamo koji su moralni principi ispravni na jedan poseban način, vrstom intuicije ili direktnim uvidom njihovih moralnih svojstava. Za intuicioniste ne postoji jedan osnovni, najviši moralni princip, kako su smatrali utilitaristi, već više istinitih moralnih principa, koje sve zahvatamo intuicijom (i u tom smislu su ovi principi samoočevidni) i time ih činimo saznatljivim.

Relativizam: Meta etički relativizam predstavlja stanovište po kojem ne postoji neka univerzalna istina koja bi važila na području moralnog propitivanja. Naprotiv, moralnost je uvek relativna (zavisna) prema jednom posebnom društvu ili kulturi. Blaža i savremenija verzija relativizma tvrdi da treba da imamo normativni relativizam, odnosno da ne treba da donosimo sudove o vrednostima ljudi iz drugih kultura, niti da ove vrednosti nastojimo da promenimo.

Preskriptivizam: On tumači etički relevantne stavove kao preskriptivne – oni propisuju, mogu se univerzalizovati i dozvoljavaju da se o njima diskurzivno raspravlja. On tvrdi da prihvatiti moralno načelo (ili uže: maksimu) znači delati u skladu sa njim. Ono što je dobro i ono što treba činiti, zavisi od onoga što moralni delatnik odobrava i stvarno jeste njime određeno. Takozvani "univerzalni preskriptivizam" nastoji da izbegne poznate prigovore upućene "objektivističkim" teorijama, poput naturalizma i intuicionizma. Međutim, u protivstavu prema standardnim "subjektivističkim" teorijama, on daje prominentno mesto promišljanju etičkih sudova. Ishod toga jeste neka vrsta pomirenja između kantijanskog i utilitarističkog stanovišta.

Imperativizam: Prema imperativizmu, moralni stavovi su (a ne više sudovi) tek zapovesti, usklici specijalne intonacije.

Etika – 7. april 2020.

METOD ETIKE

Moralni filozofi su oduvek stremili tome da sam metod etike, kao i primena naučnih kriterijuma izgradnje jedne teorije – poput smislenosti, jasnosti, konzistentnosti, potpunosti, zasnovanosti, sistematičnosti itd., - treba da za nju važe kao i za druge nauke. Osim u nekim izuzecima, a tu pre svega mislimo na Spinozu, etičari nisu odobravali prenošenje jednog matematičkog, geometrijskog ili specijalno naučnog metoda na eminentno etički teren. Naprotiv, insistirali su na osobenosti metoda u etici. Naročito je meta-etika izgradila solidnu osnovu ove specifične metodologije i epistemologije. Počevši od Dž. Murovih *Principia Ethica* (1903), A. Sidžvikovih *Metoda u etici* (1874), Č. Stivensonove *Etike i jezika* (1944), R. Herovog *Jezik i moral* (1952), naš vek je u znaku intenzivnog proučavanja vlastitih metoda izgradnje moralne filozofije.

Savremeni moralni filozofi razmatraju široko polje pitanja. Ova pitanja uključuju značenje "jezika morala", prirodu vrednosti i obaveze, valjanost i branjivost različitih normativnih teorija, kao i pitanje dužnosti koje imamo prema životinjama i budućim generacijama. Savremeni moralni filozofi su manje zainteresovani za pitanja samih moralnih teorija šta su one, zašto ih želimo ili su nam potrebne, a više za pitanja koje metode treba da koristimo prilikom njihove izgradnje.

Jedan od razloga zašto su pitanja o moralnoj teoriji danas unekoliko zanemarena jeste taj što je sve do nedavno postojalo široko slaganje o prirodi moralnih teorija, kao i o prihvatljivosti različitih metodoloških praksi. Uobičajeno je bilo shvatanje da moralne teorije predstavljaju apstraktne strukture čija je uloga da obezbede opravdanje, a ne motivaciju (etičkog suđenja).

No, u poslednje vreme sve je više zanimanja među moralnim filozofima o prirodi, statusu i ulozi moralne teorije, s jedne strane, i o (eventualnoj) krizi etičkog metoda teoretisanja, s druge strane.

U odnosu na drugu ravan promišljanja, moralni filozofi su bili zainteresovani da otkriju principe jednog velikog, pravog metoda, takvog metoda etike koji bi im omogućio da se grade teorije koje su eksplicitne i univerzalne. Ti su filozofi, shodno tome, usmeravali svoju nadu prema epistemologiji – proučavanju kako možemo da saznamo stvari – ne bi li im ova obezbedila modele za njihov poduhvat.

Dva najuticajnija pristupa konstrukciji teorije u epistemologiji su fundamentalizam (zasnivanje) i koherentizam (usaglašenost, kongruentnost). I najveći broj savremenih meta-etičkih teorija počiva na jednom ili drugom modelu.

Fundamentalizam zastupa stanovište da su sistemi verovanja opravdani zahvaljujući logičkim vezama koje postoje između onih stavova (uverenja) koji se smatraju osnovnim i kojima ne treba obrazlaganje, i onih stavova (uverenja) koji se moraju zasnivati ili izvoditi iz osnovnih. Na primer, zamislite da neki čovek smatra da je rđavo da bez ikakvog razloga ubije svog komšiju i da smatra da ovo proizlazi iz samoočevidnog principa da je nemoralno bezrazložno ubiti čoveka, a i da je njegov komšija ličnost. Ovo je tipičan primer fundamentalističkog opravdanja sistema verovanja koji u svom moralnom argumentisanju koristi dati pojedinac.

Tradicionalno, ljudi su se oslanjali na fundamentalistički model opravdanja zato što su, prvo, smatrali da se opravdavanje naših činova mora negde prekinuti. Lanac opravdanja morao bi se negde zaustaviti, i ta granična tačka bi trebalo da bude krajnja, izvan svakog opravdanja, jer je kao polazište i ishodište apsolutna. Jer, u protivnom, čitav sistem verovanja (stavova) koji se prema toj krajnjoj tački (vrednosti) odnose ne bi mogao više da ima opravdanja.

Drugo stanovište, koherentizam, je sve zastupljenije u poslednje vreme. Grubo govoreći, metod koherentizma se može okarakterisati kao stanovište da se verovanja mogu opravdati samo upućivanjem na druga verovanja. Dakle, ovo je suprotno fundamentalističkom shvatanju koji smatra da postoje osnovne, temeljne vrednosti koje se ne opravdavaju svojim odnosom prema drugim vrednostima. Najuticajnije koherentističko stanovište predstavlja ono Džona Roulsa, nazvano "reflektivnom ravnotežom". Prema Roulsu, pravi metod se sastoji u tome što se polazi od datog skupa verovanja, da bi se potom formulisali opšti principi koji će ih opravdati, a onda ponovo razmotrila i verovanja i principi u svetlu jednih i drugih, sve dok se ne postigne ravnoteža. I prva i druga teorija imaju, međutim, ozbiljne kritičare budući da imaju dosta mana, propusta i da izazivaju kontroverzna stanovišta.